

FÁBIÁN ZOLTÁN IMRE

Feltárás az el-Hoha domb déli oldalán a TT 184 számú sír (Nefermenu) körzetében – 2014

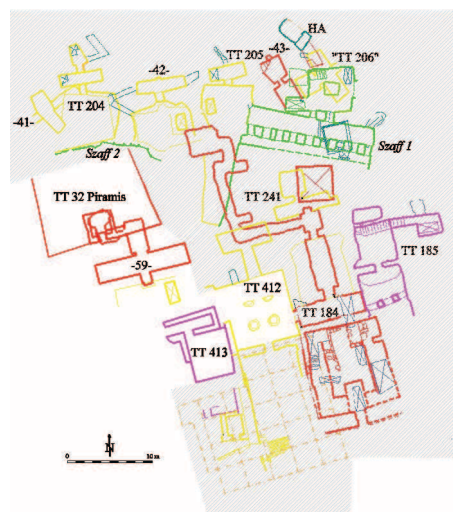
A thébai temető körzetben dolgozó Egyiptomi Magyar Régészeti Misszió 1983 óta végez kutatásokat a qurnai el-Hoha domb déli lejtőjén, ahol egymás fölötti sorokban, egykor díszített, sziklába vájt sírsorokat készítettek az ókori Egyiptom történetének minden fontosabb korszakában (*1. kép*).¹

1. A Hoha domb déli lejtője (Fa Marianna felvétele, 2013)

¹ Az egyiptomi régészeti hatóságok (*Supreme Council of Antiquities*) számára a külföldi régészeti missziók vezetői minden ásatási évad után szakmai jelentést készítenek. E beszámolók egy részét az *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte (ASAE)* című évkönyvben tervezik közzétenni. Mivel ez nem könnyen hozzáférhető nálunk, ásatási jelentéseimnek a magyar olvasó számára készített változatát ehelyütt, az *Orpheus Noster*ben közlöm. A lelőhelyen végzett korábbi munkánkról készített korábbi beszámolóim többsége letölthető: www.tt184.blogspot.hu, a *Publikációk* és az *Ásatási napló* rovatból. A lelőhely általános leírásához, illetve a korábban azonosított sziklasírokhoz egyébként lásd PORTER, B. – MOSS, R.: *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings*, I. *The Theban Necropolis*, 1. *Private Tombs*, Oxford 1960², (alább: PM); *Survey of Egypt 1921*, Map of El-Khòkha and Assásif c-9; továbbá KAMPP, Fr.: *Die thebanische Nekropole zum Wandel des Grabgedankens von der XVIII. bis zur XX. Dynastie*, (Theben 13) Mainz am Rhein 1996.

A felső sírsorok feltárása 1995-ben kezdődött, és évente, általában a tavaszi időszakban folynak a feltárási munkálatok.² A kutatási terület mintegy 50 méter széles. Részben már korábban ismert és számozott sírok és a hozzájuk kapcsolódó kultusz-helyek találhatóak itt, ásataink azonban közöttük újabb sírokat, illetve a sziklatermekben és kamrákban további temetkezőhelyeket tettek ismertté. A kutatás távlati célja a temető e részének a történetére irányul: adatokat gyűjtünk a kronológia, a temetőhasználat problémáinak tisztázásához, az ide temetkező, többnyire előkelő személyek és családok azonosításához. A feltárással, a sírokat díszítő gazdag feliratos, képi és tárgyi anyag dokumentálásával a különböző korszakok művészete, az építészeti technikái, temetkezési szokásai, halotti kultuszai, a túlvilágról alkotott elképzelései válnak vizsgálhatóvá, a rövidebb vagy hosszabb ideig követett hagyományok, illetve a rendkívül hosszú, több évezredes temetőhasználat útjait.

2–3. A kutatott terület vázlatos térképei a Hoba domb déli lejtőjén. Szírozva a kutatott terület. Balra a Bét Bogdádi 2009-ben történt bontása előtt, jobbra a TT 184 (Nefermenü) sír előudvarának, illetve a TT 185 (Szeni-iquer) sziklakamráinak feltárása után. A színek a sziklasírok és egyéb emlékek korát jelölik (lila: Óbirodalom; zöld: Első Átmeneti Kor, Középbirodalom; sárga: 18. dinasztia; vörös: 19. dinasztia; kék: Harmadik Átmeneti Kor, Későkor vagy egyelőre ismeretlen)

² A 2014. évi feltáró munka február 5-től március 6-ig tartott. 10–18 ásatási munkással dolgoztunk a hét hat napján. A kutatócsoport tagjai voltak rajtam, az ásatás vezetőjén kívül: Németh Bori (egyiptológus), Fa Marianna (grafikusművész), László Orsolya (antropológus) és Winkler Magdolna (önkéntes). Az egyiptomi régészeti hatóságokat Atef Ahmed Abu El-Fatl, karnaki inspektor képviselte, aki munkánkat segítette és ellenőrizte. A helyi, qurnai régészeti hatóság azzal is segítette a munkánkat, hogy El-Azab Szaid Jeszin restaurátor a feltárás idején csatlakozott a kutatócsoporthoz, továbbá azt is előírták, hogy egy *raisz*, azaz munkavezető is csatlakozzék a stábhhoz, Mahmud Mohamed Ahmed személyében. Az ásatást anyagilag az Országos Tudományos Kutatási Alapok (OTKA) pályázata tette lehetővé, támogatta a Magyar Ösztöndíj Bizottság és a Károli Gáspár Református Egyetem, továbbá a kutatócsoport tagjai is.

A feltárás alatt álló terület korábban is ismert, számozott sírjai a következők (2–3. kép):

- TT 185 (tulajdonosa: *Szzeni-iger*, az Óbirodalom késői korszakából);
- TT 184 (*Nefermenu*, 19. dinasztia, valószínűleg II. Ramszesz korából);
- TT 412 (*Qen-Amon*, 18. dinasztia), melynek egy részét az 1960-as években Mohamed Szaleh tárta fel;³
- TT 413 (*Unisz-anb*, késő-Óbirodalom), egy részét szintén a Mohamed Szaleh által vezetett ásatás tárta fel;⁴
- „TT 206” (18. dinasztia);⁵
- (Kampp) -43- (Ramesszida);⁶
- TT 205 (Thutmoszisz, III. Thutmoszisz korából);
- (Kampp) -42- (18. dinasztia);
- TT 204 (*Nebanenszu*, 18. dinasztia);
- (Kampp) -41- (18. dinasztia).

Az ásatások során részben, vagy teljesen feltárt, korábban ismeretlen további sírok, síremlékek:

- *Szaff-1* (Első Átmeneti Kor), benne egy aknasír (Harmadik Átmeneti Kor – Későkor);
- *Szaff-2* (feltehetőleg szintén Első Átmeneti Kor);
- HA: Aknasír a Hoha-domb tetején (Harmadik Átmeneti Kor);
- BBKF: Vályogtéglából épített, festményekkel díszített halotti szentély (18. dinasztia), a TT 413 (*Unisz-anb*) előudvarának törmelékén.

A jelenleg kutatott területek feltárása 1995-ben *Nefermenu* kormányzó síremlékének (TT 184) ásatásával és a sziklaszentélyek festett domborműveinek epigráfiai dokumentálásával kezdődött. Mivel az előudvar törmelékére épült a 20. század első felében a Bét Bogdádi nevű, nagyméretű, többtornyos vályogház, az előudvarban hosszú évekig nem lehetett folytatni a munkát. Ezért és *Nefermenu* síremlékének akkor még feltételezett, piramisszerű felépítményének kutatása céljából terjesztettük ki a feltárás területét a Hoha domb legfelső sírsorának körzetére is. A kutatás mind-

³ SALEH, M.: The Tomb of the Royal Scribe Qen-Amun at Khokha (Theban Necropolis No 412), *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte* 69 (1983) 15–28.

⁴ SALEH, Mohamed: *Three Old Kingdom Tombs at Thebes*, (Archäologische Veröffentlichungen 14) Mainz am Rhein 1977.

⁵ A sziklasírt kutatásunkat megelőzően a PM TT 206 számúval azonosították, melynek leírása azonban nem illik erre a sírra. Az valóban itt lehet a közelben, de nem azonos azzal, melynek sziklakamrájából eltávolítottuk a törmelékét. Falfestményeinek igen kevés részlete maradt fenn, az azonban megállapítható, hogy a 18. dinasztia idején készíthették. Előudvarát egyelőre törmelék borítja, tehát a feltehetőleg az előudvarból nyíló sírkamra aknáját egyelőre nem ismerjük. Az érthetőség kedvéért jelenleg idézőjelben „TT 206”-ként jelöljük a sírt.

⁶ A kötőjelek között jelölt számok azokat a sírokat jelölik, amelyek nem kaptak TT (Theban Tomb) számot. Friederike Kampp jelölését követjük a kötőjelekkel, lásd KAMPP, Fr., *Die thebanische Nekropole zum Wandel des Grabgedankens von der XVIII. bis zur XX. Dynastie*, (Theben 13) Mainz am Rhein 1996.

addig erre, a legfelső sírsorokat tartalmazó területre irányult, amíg végül 2009-ben a Bét Bogdádinak legalább a nyugati szárnyát sikerült lebontatni. Onnantól kezdve ismét *Nefermenu* sziklaszentélyének szintjére koncentráltam a feltárási munkálatokat. Lehetővé vált tehát a ház maradványainak kutatása mellett *Nefermenu* előudvarának, továbbá a Bét Bogdádi korábbi lakói által szintén lakóhelyként használt szomszédos TT 185 (*Szēni-iqer*) sír, illetve a gazdasági udvarként használt TT 412 (*Qen-Amun*) előudvarának feltárása is. Ez a munka most is tart, és a kutatás középpontjában most is ez a terület áll.

A 2014. év ásatási évadjának tervezésekor a következő feltárási, restaurálási, állagmegóvási, epigráfiai és leletfeldolgozási folyamatok előkészítésére koncentráltam:

1. A TT 184 (*Nefermenu*) sír előudvarának körzetében az eddigi feltárások folytatása, beleértve a nyugatról szomszédos síremlék, a TT 412 (*Qen-Amun*, 18. dinasztia) előudvarát is;
2. A TT 185 (*Szēni-iqer*) sír feltárási folytatása: egyrészt a sírban feltehetőleg másodlagosan készített aknasír feltárása, másrészt, amennyiben lehetséges, az előudvar feltárási előkészítése;
3. A TT 184 (*Nefermenu*) sír széles termének korábban feltárt „északi” (keleti)⁷ részében a festett domborművek tisztítása, állagmegóvási, az epigráfiai felmérés és dokumentáció előkészítése;
4. Ugyanitt az epigráfiai felmérés és dokumentáció lehetségessé váló folyamatainak elvégzése, különös tekintettel a rövid fal kettős áljtajának fóliára másolására;
5. Ugyanitt a korábban elkészített epigráfiai dokumentáció eredményeinek kollacionálása, a hosszú falak, a bejárati és a hátfal alsó regisztereire koncentrállva;
6. Amennyiben az egyéb munkafolyamatok ellátása mellett ez lehetséges, a TT 184 (*Nefermenu*) sír korábban feltárt, már dokumentált festett domborművei közül a pusztulással vagy rongálódással fenyegetettek részleteinek restaurálása, ott és akkora felületeken, ahol és amennyi megoldható;
7. A TT 185 (*Szēni-iqer*) sír monumentális falfestményének további vizsgálata, elemzése, epigráfiai és restaurálási munkálatainak előkészítése;
8. A TT 185 (*Szēni-iqer*) sír monumentális falfestményének középső részén lévő, hosszabb hieroglif szöveg tisztítása, restaurálása, az eddigi epigráfiai előkészítő munka folytatása;
9. Az ásatási évad leleteinek feldolgozása, lehetséges tisztítása, elsődleges dokumentációjuk elkészítése;
10. A korábbi leletcsoportok összevetése az újabbakkal, összehasonlító elemzésük és a dokumentáció pontosítása, beleértve a kerámiatöredékek restaurálá-

⁷ A Hoha domb déli lejtőjén a sziklasírok magnetikus tájolása általában északi. Időzőjelben a kultikus, „nyugatra” irányuló tájoláshoz viszonyított pozíciókat jelölöm.

sát, feldolgozását és az ásatási területen előkerült újkori írott dokumentumok dokumentációját is;

- II. Korábbi ásatási évadokban előkerült embermaradványok antropológiai vizsgálata, régészeti összefüggéseik és patológiai jelenségeik elemzése, különös tekintettel a *Szaff-I* sír anyagára.

A kutatott terület főbb emlékei és állapotuk felmérése 2014-ben

2014-ben az ásatási évad, szokás szerint – a munkahelyek és az áramellátás kiépítését követően – a kutatott területen található sziklasírok és egyéb feltárt emlékek állapotának vizsgálatával és takarításával kezdődött. Megállapítható volt, hogy a körzet részben vagy egészében már feltárt sziklasírnak állapota a 2013-ban tapasztaltakhoz képest nem mutatott számottevő változást. A vizsgálat a következőket érintette: a TT 184, TT 185, TT 204, TT 205, TT 206, TT 412, TT 413, (Kampp) -41-, -42-, -43-, *Szaff-I*, a TT 413 elődvarának törmelékére épült vályogtéglá szentély, továbbá a HA kóddal jelölt aknasír a domb tetején, illetve az ennek aljához kapcsolódó sziklasírnak a sírkamrához vezető lejtős folyosója (HADD).

A Bét Bogdádi nevezetű nagymeretű vályogháznak, melynek nyugati részét 2009-ben az egyiptomi régészeti hatóságok lebontották, az Óbirodalom kései korszakára datálható TT 185 (*Szeni-iqer*) sír elődvarára épült keleti része, a nagy fehér torony azonban továbbra is áll, és az ásatás idején az azt birtokló család rendszeresen használja is. A sír elődvarának feltárása tehát 2014-ben továbbra sem volt lehetséges.

Ásatással feltárt területek

A feltárás jellegű ásatási munkák 2014-ben lényegében négy szűkebb területen folytak (4–5. kép). *Nefermenu* sírjának (TT 184) elődvarán; ettől nyugatra, tehát *Qen-Amon* sírjának (TT 412) elődvarán; továbbá az egykori Bét Bogdádi körzetének, tehát feltárási területünk délnyugati sarkában; és feltártuk a *Szeni-iqer* sírjában (TT 185) lévő aknát.

Ásatás Nefermenu sírjának (TT 184) elődvarában

Nefermenu sírjának elődvarát az ásatás korábbi szakaszában lényegében feltártuk. A területen hat aknasír, illetve lépcsős sírlejárát bejárait tudtuk kimutatni (A–F) (6. kép). Az aknasírok feltárásához azonban további ásatási munkálatok szükségesek.

Az egyik akna (D) a korábbi időszakokban, még a Bét Bogdádi legutóbbi ismert állapota előtt is ismert volt. Az akna a TT 184 elődvarának délkeleti sarkában, a

keleti pülón mögött, attól északra van, méretei: 2,5 x 3,8 m. Egy korábbi ásatás során, mely pontosan meg nem határozható, de Norman de Garis Daviesnek a TT 48-ban (*Amenemhat Szurer*, 18. dinasztia) végzett kutatására lehet gyanakodni a 19–20. század fordulóján, az aknát már ismerték, és felismerték, hogy az beleszakadt az alatta lévő, hatalmas sír plafonjába. Olyannyira veszélyesnek ítélték, hogy száját és oldalfalait vörös téglával körülfalazták, majd vas sínekkel erősített betonnalappal fedték le (7. kép). A felső, a TT 184 előudvarának sziklapadlójából kiemelkedő építményt kívülről ráépített kőfallal is megerősítették. A Bét Bogdádi egyik helyisége éppen erre az aknára épült rá, és a ház használatának idején trágját halmoztak fel benne.

4–5. A feltárások belsőszínei 2014-ben északról, a domb tetejéről, az ásatás megkezdése előtt és azt követően

A ház nyugati szárnyának lebontását követő feltárás idején, biztonsági okokból a falazást körülvevő törmeléket és a fedőlapon lévő vastag trágyarétegeket egyelőre nem távolítottam el (8. kép), az előudvar építészeti jellegzetességeinek vizsgálatához azonban erre is szükség volt. A feltárástól most azt reméltem, hogy az előudvar készítésének utolsó fázisához nyerhetünk adatokat, amikor a két oldalon végigfutó, a szikla vésésekor meghagyott emelvényeket a belső oldalakon kőből épített, illetve törmelékkel feltöltött kazetták létrehozásával kiszélesítették. Ennek nyomai az elő-

6. Balra: Nefermenu sírjának előudvara, melyben eddig bat aknasír, illetve lépcsős sírlejárát volt azonosítható (az alaprajzon kékekkel jelölve)

7. Jobbra: A „D-akna”, melynek száját égetett téglával falazták körül, és vas sínekkel erősített betonlappal fedték le. A kép a TT 48 (Amenemhat, 18. dinasztia) plafonjáról készült, melybe az akna beleszakadt

8–9. A „D-akna” falazásának törmelékekkel borított nyugati oldala a törmelék eltávolítása előtt, illetve azt követően, a vályogból és kövekből épített félköríves építmény maradványaival

udvar másik, a nyugati oldalán világosan kimutathatóak, a keleti oldalon azonban a kérdéses részeket egyelőre törmelék fedte.

A törmeléket az idén az akna szájának felfalazásától nyugatra eltávolítottuk. A fal mentén, az előudvar sziklapadlójára rakott alacsony, vályogtéglákból és nyers mészkő keverékéből épített, félköríves fal vált láthatóvá (9. kép). E falon belül szalma és kisebb kövek törmeléke volt. Az építmény értelmezése nem teljesen világos, annyi bizonyosnak látszik, hogy az akna szájának felfalazását követően készülhetett, tehát legvalószínűbben a Bét Bogdádi ismert állapotát megelőző újkori lakóépület részeként.

10. Nefermenu előudvara a „D-akna” nyugati oldalán lévő félköríves építmény eltávolítása után. Az előudvar nyugati oldalához hasonló, a sziklából meghagyott padkát a lejárati lépcső vonaláig kiegészítő, a padka kiszélesítésére szolgáló építménynek egyelőre nem látszik nyoma a keleti oldalon

A feltárás további szakaszában a félköríves építmény maradványait eltávolítottuk, hogy az előudvar sziklapadlóján az ókori építési fázisok esetleges maradványait tanulmányozni lehessen, ám az előudvar nyugati oldalához hasonló, annak harmadik fázisában készített kiegészítéseknek itt egyelőre nem találtam nyomát (10. kép). A továbbiakban szükséges tehát az aknától délre, a keleti pülón maradványai melletti törmelék és a Bét Bogdádiból ezen a helyen fennmaradt falrészének eltávolítása is. Az ókori emlékek feltárásának szempontjából a legkedvezőbb volna, ha a Bét Bogdádi még mindig álló, teljes keleti felét lebonthatnánk, és ezzel nemcsak Nefermenu előudvarának további kutatására lenne lehetőség, hanem a TT 185 (Szeni-iqer) sír előudvara is kutathatóvá válna. Ezt azonban csak az egyiptomi régészeti hatóságok intézhetik, tehát türelemmel ki kell várni, amíg a ház jelenlegi tulajdonosával meg tudnak egyezni a kompenzációról.

Ásatás Qen-Amon sírjának (TT 412) előudvarában

Qen-Amon 18. dinasztia korából származó sziklasírja⁸ *Nefermennuénak* nyugati szomszédja, előudvaraikat közös, a sziklába vágott, helyenként vályogtéglákkal kiegészített fal választja el. Ennek vizsgálata a nyugati oldalról is szükséges volt *Nefermennu* sírjának pontosabb megértéséhez, de a Bét Bogdádi körzetének, és a sírsor építészeti összefüggéseinek vizsgálatához is elengedhetetlen volt a felület feltárása.

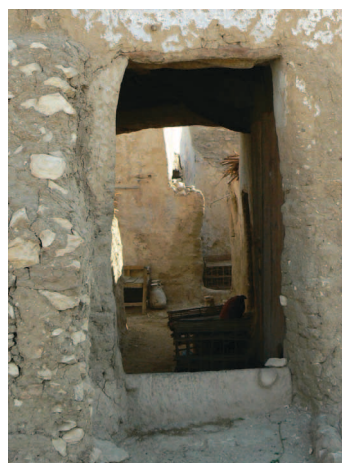
A korábbiakhoz hasonlóan most is 3 x 3 méteres négyzetekben dolgoztunk, és a teljes felületet feltártuk, mégpedig délkeletről indulva (II–12. kép).

II–12. A TT 412 előudvarában feltárt terület a munka megkezdése előtt és azt követően

Végre kiemeltük az egykor a ház küszöbéül szolgáló faragott kőlapot (13–15. kép), melyről így meg lehetett állapítani, hogy egy négy, rövid lábon álló asztallap, valószínűleg áldozati asztal lehetett (16–17. kép). Korát egyelőre nem kísérelném meg megállapítani, de méreteit és súlyát tekintve igen valószínű, hogy valamelyik közeli sírból származik, lehetséges, hogy *Szēni-iqeréből*. (Méretei: 126 x 67 x 10 cm; a lábak magassága 6–7 cm.)

⁸ A sír egy részének korábbi feltárásához: SALEH, Mohamed The Tomb of the Royal Scribe Qen-Amun at Khokha (Theban Necropolis No 412), *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte* 69 (1983) 15–28.

13–14–15. A kemény kőből faragott lap, amint még a Bét Bogdádi küszöbéül szolgált, 2010 előtt

16–17. A kemény kőből faragott áldozati asztal, mely a Bét Bogdádi küszöbéül szolgált, kiemelése előtt és azt követően

Qen-Amon előudvarában ebben az ásatási évadban tisztázni tudtuk a sziklahomlokzat díszítését, melyet a bejárat mindkét oldalán, jellegzetesen, a kornak megfelelően árajtszerűen képeztek ki (18–19. kép).

18–19. *Qen-Amon* sziklasírjának bomlokzata a bejárat két oldalán.

A homlokzat nyugati oldala előtt mintegy 3,7 méteres felületen fekete, égett réteg érzékelhető, melyet vályogtéglasor választ el az előudvar délebbi részétől. Az égett padlófelületet a délnyugati sarokban eltávolították. A téglasornak a keleti vége dél felé félkört ír le. A sziklába vésett homlokzaton és előtte vályogtégglából másodlagosan készített, támlás padszerű építményt tártunk fel (18. és 20. kép). A homlokzat keleti oldalán megfigyelhető vályogtapasztás maradványai (19. kép) azt valószínűsítik, hogy ezen az oldalon is hasonló, padszerű építményt illesztettek a homlokzathoz. Az égett felületnek és a tégláépítménynek az értelmezése azonban további kutatást igényel.

20. A padszerű tégláépítmény, az égett felület és az ezt elválasztó téglasor a TT 412 (*Qen-Amon*) előudvarának északnyugati sarkában, a homlokzat előtt

Az előudvar keleti oldalfala mellett, a homlokzattól 1,2 méterre, aknasír szája bontakozott ki (21. kép), mely méretei alapján (105 x 75 cm) a Harmadik Átmeneti Korra vagy későbbre datálhatónak tűnik. Az akna esetleges felépítményének nem mutatkozik nyoma, az azonban megállapítható, hogy az előudvar vályoggal lekent padlója fölötti kisköves törmelék az akna szája körül, a homlokzat és az akna között, ez utóbbtól nyugatra, illetve a homlokzat keleti részén futó sávban megszakad. Itt poros réteg fedte a sziklapadlót. A kisköves réteg feltehetőleg az előudvar használatának egy későbbi szakaszában szolgálhatott padló gyanánt, és az aknasír készítésekor távolították el az akna szája körül.

Az aknasír feltárását az ásatás későbbi szakaszára tervezem. Megjegyzendő, hogy az akna szájától nem messzire szétvert mumifikált embermaradványok kerültek elő az előudvar padlóján (12. kép), és szétszórva, de elsősorban két helyre koncentrálnak igen sok, valószínűleg a múmia díszítésére szolgáló gyöngyhálóból származó fajanszgyöngyök. Valószínűsíthető, hogy az aknasír kirablásakor rángatták ki a holttestet, és a gyöngyháló maradványai is akkor szóródtak szét. A rablás valószínűleg az ókorban történt, amikor a sírok kifosztói leginkább a nemes anyagokból készült díszek iránt érdeklődtek, és a később a műkincspiacon is értékesíthető díszek még nem foglalkoztatták őket.

21. Az akna megközelítően négyzetes alapú szája a TT 412 (Qen-Amon) homlokzata előtt, az előudvar keleti oldalfala mellett

A törmelék eltávolítása a feltárt terület délkeleti részén

A feltárára kijelölt terület dél-keleti sarkában a törmelék igen vastag, a domboldalon a sziklafelület feltehetőleg igen lejtős. A TT 413 (*Unisz-anh*) sír sávjában a korábbi ásatás során magas törmelékre épített, festményekkel díszített vályogtégla szentélyt tártunk fel. Ennek délről nyíló bejárata előtt, a homlokzati fallal megközelítően párhuzamos, szárazon rakott kövekből álló fal húzódik, mely nyugaton a még feltáratlan törmelék alá húzódik. A homlokzat és a fal között vályoggal kenték le a padlót, ahogyan a szentélytől nyugatra is. Feltételezésem szerint a szentély körüli udvart eredetileg nyugatról lehetett megközelíteni. A homlokzat előtti fal belső oldalát is

vakolták, éppúgy, mint a szentély külső falait, a fal déli, külső oldala azonban vakolatlan. Ez azt jelentheti, hogy az alacsony fal a törmeléket támasztotta. Az ettől délre lévő felület törmelékét korábban itt nem mélyítettük a szentély feltárását követően.

Hasonló a helyzet a TT 412 (*Qen-Amon*) sír előudvarának déli részén, ahol az előudvart vályogtégglából épített pülónpár határolta. A nyugati pülón északi és keleti falazása, illetve a felső téglafedés viszonylag épen maradt ránk. Déli oldalán azonban nem érzékelhető a vályogtégla falazás. A törmeléket egynemű kisköves réteg alkotja. Gyanítható, hogy a pülón északi fala ezt a törmeléket támaszthatta. Lehetséges azonban az is, hogy a déli fal nyom nélkül pusztult el, és a pülónt úgy alakították ki, hogy vályogtégglából keretet építettek, melyet a kisköves törmelékkal töltöttek fel.

E falaktól délre a törmelék eltávolítására azért van szükség, mert a két, igen különböző korból származó sziklasír, illetve a vályogtégla szentély további építészeti összefüggéseinek tanulmányozására lehet remény, amennyiben a sziklafelületig letisztítjuk a felületet. Ez persze hosszabb, nagyobb munkaerő befektetését igénylő eljárás, de az idén ebbe is belefogtunk.

A felület mindkét részén, a vályogtégla szentély előtt húzódó kőfal, illetve a pülón vályogtégglák által fedett része előtt, ezektől délre, egyelőre meghagytam egy méternyi részt az esetleges omlások elkerülése végett. Délre azonban, viszonylag nagy felületen mélyíteni kezdtük a törmeléket. Az így tisztított felület megközelítőleg négyzetes felületkiosztásunk A1–B1 négyzetének, illetve C1 négyzetének felel meg, illetve némileg, mintegy egy méteres sávval tovább nyúlik délre. Attól délre, a TT 183 (*Nebsumenu*) és a -63- (*Amenhotep*) sírok homlokzata fölött azok feltárásainak vezetői egy keskenyebb sávban már megtisztították a területet. Közel egy méternyi vastagságú törmeléket távolítottunk el a felületről, mely elsősorban különösen a déli részén a Bét Bogdádi vagy más ehelyütt álló épület használata során képződött hulladékot tartalmazta, nagyrészt az ide öntött kemencehamut. Ezt a munkát a továbbiakban is folytatni tervezem, amíg el nem jutunk a domboldal sziklafelületéig.

Az előudvarok tárgyi leletei

A feltárási munkálatokkal és az új leletek dokumentálásával, regisztrálásával párhuzamosan mindent megtettünk, amit a helyszíni lehetőségek engedtek, annak érdekében, hogy azonosítani tudjuk az esetlegesen összetartozó leletcsoportokat, melyek az elmúlt évadokban és ebben az évben kerültek elő. További előkészítő, restaurálási munkát, illetve különleges szakértelmet igényel az egész felület feltárása során előkerült nagy mennyiségű cserépanyag, ember- és állatmaradványok, valamint a különösen a feltárt terület délnyugati sarkából előkerült textilmaradványok feldolgozása.

Az egyiptológus által azonnal elvégezhető munka néhány jellegzetes tárgyi lelet, de elsősorban az usébtí szobrok azonosítását, a sírkúpok meghatározását és rendezését érintheti. Általában azonban megállapítható, hogy az idei leletanyag többsége, melyek a TT 184 (*Nefermenu*) és a TT 412 (*Qen-Amon*) sírok előudvarából, illetve a fel-

tárt terület délkeleti részéből származnak, igen kevert, határozott kontextus nélküli anyagot tartalmaz. (Listájukat lásd a *Függelékben*.) Eredetüket tekintve számításba vehetjük az előudvarok másodlagos aknasírjait, de a thébai temetők anyagának évezredes leletvándorlásának jelenségeit ismerve akár távolabbi temetkezések anyagaként is kezelhetjük az itt előkerült leleteket.

A TT 184 (*Nefermennu*) előudvarának D-aknája melletti törmelékből egyetlen terracotta usébtit leltározunk (ltsz.: 2014.1276). A további, nagyobb felületek feltárásából, tehát a TT 412 (*Qen-Amon*) előudvar, illetve a dél-nyugati felület törmelékéből 23 különböző, fajansz és terrakotta usébt került elő, legnagyobb részük töredékes. A feldolgozás jelenlegi fázisában az állapítható meg róluk, hogy egyedi darabok, a Harmadik Átmeneti Kor temetkezéseinek valamelyikéből származhatnak, esetleg ennél is későbbiek, és az, hogy némelyikük, egyazon készlethez tartozott volna, nem mutatható ki. A töredékes szobrocskák közül egynek, egy zöld fajanszból készült lábtöredéknek tudom azonosítani a tulajdonosát a felirata alapján, aki az Amon énekesnője címet viselte, és Izisznak nevezték (2014.1220).

Qen-Amon előudvarának keleti feléből néhány jellegzetes kerámiatöredéket leltározunk, köztük egy kékfestésű edény töredékét (2014.1280.c), és szintén figyelemre méltó az a töredékekből részben összeállított edény, melyen plasztikusan kialakított, stilizált emberi arcot mintáztak (2014.1279).

A *Qen-Amon* (TT 412) sír előudvarának másodlagos aknasírjához kapcsolható talán az a fentebb említett leletcsoport, mely az akna szájától nem messze került elő. Egyelőre feltételelesen ide sorolhatók a gyöngyhálóból származó fajanszgyöngyök és amulettek töredékei (2014.1248-1249, 2014.1241), talán a fajansz edényke töredéke (2014.1224), esetleg a halotti koszorú részei (2014.1245), a nagyobb, egyelőre azonosítatlan bőrből készült eszköz darabjai (2014.1246), illetve a hieratikus írással írt, minden bizonnyal Halottak Könyve-szöveget tartalmazó papirusz két összeálló darabja is (2014.1251).

Figyelemre méltó lehet a kemencehamuban talált, sztélét tartó, térdelő alakot ábrázoló szobor is. A sztélé felső, lunettának tűnő részében bárkában holdsarlóval ábrázolt korong látható, melyet adoráló pávián köszönt. A szöveg két kezdő sorának részletei maradtak fenn, melyben naphimnusz részletei sejthetőek: ⁽¹⁾ *R^c-Hrw-3hty m w[...]* ⁽²⁾ *[... m (?)] jmntt ntr^{c3} ... [...]*, tehát Ré-Harahtihoz foházkodik.

A sírkúpok, melyek egykor sziklasírok homlokzatait díszítették geometrikus elrendezésben, az égetett agyag kúpok talpán lévő pecsét alapján határozhatók meg. Ez a felület volt látható a vályogtéglá homlokzatokba besúrt kúpokból, és a sír tulajdonosának hivatali címeit és nevét pecsételték rájuk. A TT 413 (*Qen-Amon*) előudvarának keleti részén nyolc olyan sírkúp töredéke került elő az idén, melyeknek a pecsétes felülete is fennmaradt, ezeknek egy része azonban az idők során olvashatatlanná vált. Három csoport pecsétje olvasható. Közülük az idén a legtöbb, hat darab,⁹ egy *Jabmesx* nevű előkelőség sírjából (TT 241) származik, melyet közvetle-

⁹ Ltsz.: 2014.1226.a–f. A sírkúpok azonosításának legfontosabb segédeszköze: DAVIES, N. DE G. – MACADAM, M. F. L.: *A Corpus of Inscribed Egyptian Funerary Cones, I, Plates*, Oxford 1957, mely a típust

nül *Nefermenu* (TT 184) sziklasírja fölött készítettek (lásd a 2. és 3. képen). *Jabmesz* a 18. dinasztia idején, legvalószínűbben Hatsepszut és III. Thutmoszisz korában élt. A pecsétek *Jabmesz*nek a Két Ország urának királyi őrnoke címét jelölik meg. *Jabmesz* több tucatnyi azonosítható sírkúpja került már elő a domboldal korábbi feltárásai során, ahová feltehetőleg a sír homlokzatának leomlását követően gurultak le.

Egy további sírkúp¹⁰ tulajdonosa *Ijtu*, akinek sírja egyelőre nem ismeretes, de a közelben lehetett, valószínűleg a domb felső részén, mivel korábban szintén számos hasonló sírkúpja került elő. *Ijtu* a raktárelöljáró címet viselte.

A harmadik személy sírját, akinek a sírkúpja azonosítható,¹¹ szintén nem ismerjük, de bizonyára a közelben van. Neve *Neferhotep*, és a sírkúp pecsétjének tanúsága szerint Amon isten negyedik főpapja volt.

A feltárássra kijelölt terület délnyugati részén, a kemencehamu is tartalmazott egy viszonylag épen maradt sírkúp pecsétet (2014.1255). A szöveg igen töredezett, csak részben olvasható, a sírkúp tulajdonosát eddig nem sikerült azonosítanom.

Ásatás Szeni-iqer sírjában (TT 185): a másodlagos aknasír feltárása

Szeni-iqer sírja az egyik legrégebbi ismert sír a thébai temetőkörzetekben, eddigi ismereteink szerint az Óbirodalom késői korszakára keltezhető. Előudvarán jelenleg még mindig áll a Bét Bogdádi fehérre meszelt keleti szárnya. Az ásatás korábbi szakaszában a sír sziklatermeit és a sírkamrát már feltártuk, felmértük és részben helyreállítottuk. Erre az ásatási évadra a sziklasír előudvarának feltárását is terveztük, amennyiben a Bét Bogdádi keleti tornyát is sikerül lebontatni. Az azonban még mindig büszkén magasodik a thébai nekropolisz egyik legrégebbi sírjának előudvarán, és jelenlegi tulajdonosai az ásatás idején feltűnő aktivitást mutatnak, mintha lagnának is benne. Az előudvar feltárása tehát ebben az évben sem volt lehetséges, ezért a feltárás stratégiáját legalább részben, némileg módosítani kellett.

Így a feltárás célja más nem lehetett *Szeni-iqer* sírjában, mint a belső helyiség „délkeleti” sarkában lévő aknasír. Ez után már valóban csak az előudvar és a homlokzat feltárása marad hátra.

Az akna méretei: 2,10 x 0,70 m, mélysége: 2,35 m (22–25. kép). Belső, „nyugati” (északi) oldalán alacsony kamrát vágtak a sziklába (1,15 x 2,5 m, magassága: 0,7–0,9 m), feltehetőleg egyetlen koporsó elhelyezése céljából. A kamra padlója 25 centiméterrel mélyebben van az aknaénál. Az aknasír igen hasonló a szomszédos *Nefermenu* (TT 184) széles, első sziklaszentélyében korábban feltárt aknasírhoz.

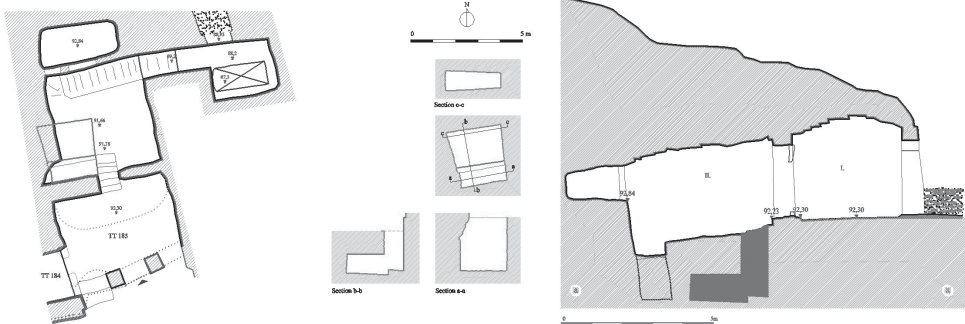
a 178-as sorszámmal jelöli. Leírásához lásd KONDO, J.: Inscribed Funerary Cones from the Theban Necropolis, *ORIENT*XXIII (1987) 63–76.

¹⁰ Ezen kívül még három *Ijtu*-sírkúp került elő a TT 185 (*Szeni-iqer*) sír másodlagos aknájából. Ltsz.: 2014.1221-a–d; DAVIES–MACADAM No 282. A korábbi feltárás során további *Ijtu*-sírkúpok is kerültek már elő a közelből (2009.1009, 2011.1074 és 2013.1208 számon leltározottak).

¹¹ Ltsz.: 2014.1225; DAVIES–MACADAM No 301.

22–23. A másodlagos akna szíja Szeni-iqer sírjának belső termében a feltárás megkezdése előtt és azt követően

24–25. Szeni-iqer sírjában készített másodlagos aknasír helyzete a sír alaprajzán és metszetén jelölve

A törmelék egynemű volt, főként szalmával kevert porból állt, és főként szétvert múmiarészeket, koporsótöredékeket, számos kerámiatöredéket és nagy mennyiségű textilt, legvalószínűbben múmiapólyát tartalmazott. Ezeknek legalább egy része bizonyára az aknasír temetkezéséhez tartozhatott, későbbi részletesebb elemzésük talán további eredményeket hozhat. A további leletek azonban nagyon vegyesek. Modern tárgyak keveredtek ókoriakkal, a Bét Bogdadi lakói talán szemetesgödörként is használták az aknát.

Az ókori tárgyak egy részéről egyértelműen megállapítható, hogy nem az akna-sír anyagához tartoznak. *Ijtu* három sírkúpja (2014.1221)¹² bizonyosan messzebbről

¹² DAVIES–MACADAM No 282

vándorolt ide, mint ahogyan *Amenhotep* sírkúpjának töredéke is.¹³ *Amenhotep* a sírkúpon megjelölt címe alapján Amon isten papjai közé tartozott, sírját egyelőre nem ismerjük.

A hat usébtí-szobor töredéke mind különböző,¹⁴ négy fajanszból készült, az előudvarok anyagából is ismert, a Harmadik Átmeneti Korra datálható darabokhoz hasonlóak, egy lábtöredék égetett agyagból, egy pedig kőből.

Az utóbbi nagyon jellegzetes szobor töredéke, típusa jól ismert, a nagyobb múzeumi gyűjteményekben általában szerepel *Padiamenopet* usébtije. Ezeket többféle anyagból is készítették: fajanszból vagy kőből, szteatitból, szerpentinből, még gránitból is,¹⁵ a budapesti Szépművészeti Múzeum gyűjteményében¹⁶ és Kolozsvárott¹⁷ is megtalálható. Egy példánya a Hoba domb déli lejtőjén, *Dzsebutimesz* sírjából (TT 32) is előkerült.¹⁸ *Padiamenopet* előkelő címet viselt, Amon isten felolvasópapjainak előljárója volt, a Kr. e. 7. század közepén, Taharqa és I. Pszammetik fáraók idején élt. Hatalmas sírja a domb túlsó, aszaszifi oldalán van, a TT 33,¹⁹ innen érkeztetett egy-egy szobor *Dzsebutimesz* sírjába és *Szeni-iqueré*be is.

Padiamenopet múmiaalakú usébtí szobrának középső része maradt ránk az akna-sír leletei között. A szoborra a *Halottak Könyve* 6. fejezetének egy változatát vésték, melyből öt vízszintes sor részletei olvashatóak. Ez a szöveg arra szólítja fel a túlvilági munkák során a halottat helyettesítő szobrot, hogy amikor e munkákra hívják, jelentkezzék. A szöveg töredékéből megállapítható, hogy a *Padiamenopet* usébtikre írt változatok²⁰ közül itt azt másolták a szoborra, amelyben annak így kell szólania: „ím, itt vagyok”, nem az úgynevezett „Taharka-változatot”, mely harmadik személyben: „ím, itt van”-nal írja le a szobor jelentkezését, ahogyan például a *Dzsebutimesz* sírjában előkerült töredéken szerepel.

Azok között a modern leletek között is vannak érdekességek, melyek az akna-sírból kerültek elő: arab nyelvű iratok,²¹ egy 1852-re datált, német nyelvű levél,²² valamint egy német újság részletei,²³ melyen az 1909-es évszám szerepel.

¹³ Ltsz.: 2014.1275; DAVIES–MACADAM No 151.

¹⁴ Ltsz.: 2014.1263; 2014.1268.a–b; 2014.1274.a–b; 2014.1273.

¹⁵ Részletes áttekintésükhöz lásd NAGY I.: Trois monuments égyptiens de la Basse Époque, *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 97 (2002) 7–11, további irodalommal.

¹⁶ OROSZLÁN Z. – DOBROVITS A.: *Az Egyiptomi Gyűjtemény – Vezető*, Budapest 1939, III. és 19. kép; VARGA E.: *Szépművészeti Múzeum, Egyiptomi kiállítás, Vezető*, Budapest 1974, 60. és 39. kép;

¹⁷ CIHÓ, M.: Two shabtis from Cluj-Napoca, *Göttinger Miszellen* 73 (1984) 77–84.

¹⁸ SCHREIBER G.: *The Mortuary Monument of Djehutymes*, II: *Finds from the New Kingdom to the Twenty-Sixth Dynasty*, (Studia Aegyptiaca, Series Maior II) Budapest 2008, 81, Plate LXXX: 2.4.1

¹⁹ PM 50–56; EIGNER, D.: *Die monumentalen Grabbauten der Spätzeit in der thebanischen Nekropole*, Wien 1984.

²⁰ A szövegváltozatokhoz: SCHNEIDER, H. B.: *Shabtis. An Introduction to the History of Ancient Egyptian Funerary Statuettes with a Catalogue of the Collection of Shabtis in the National Museum of Antiquities at Leiden*, Leiden 1977, I: 118–124 (VIIA) és III: fig. 5.

²¹ Ltsz.: M.2014.326, M.2014.327, M.2014.328.a–c, M.2014.329, M.2014.330.a–b, M.2014.331, M.2014.333, M.2014.339.

²² Ltsz.: M.2014.325.

²³ Ltsz.: M.2014.335.

A többnyire töredékes arabnyelvű szövegek közül több datált, mégpedig az iszlám naptár 1279. évére. Ez megközelítőleg az 1862. évünkkel azonosítható.²⁴ Az arabnyelvű dokumentumok feltehetőleg a Bét Bogdadi építése előtt itt élt család archívumából származnak, viszont szétérték őket, talán hitelüket vagy értelmüket vesztették, és ezért dobták őket az aknába.

Talán ezekhez kapcsolódik a német levél is, melyet azonosítható személyiség írt.²⁵ A levélen kopott viaszpecsét szerepel, melynek részletei azonban további vizsgálatokat igényelnek. Egy olyan ajánlólevélről van szó, melynek szövegében annak neve, aki számára írták, nem szerepel, de bizonyára ő is az itt vagy a közelben lakó családok egyikének a tagja volt. Megtudhatjuk a szövegből, hogy megbízható vezetőnek bizonyult, ezért alkalmazója más utazók figyelmébe ajánlja. Az ajánlólevelet Sophie Elisabeth Johanne Juliane von Schlieffen, született von Jagow grófnő²⁶ (1803–1871) írta, aki már 1836-ban elhunyt férjével is, majd fiával, egészségügyi okokból többször is hosszabb időt töltött Egyiptomban. A grófnő a korszak több egyiptológusával is kapcsolatban állt, így a nagy hatású porosz expedíció vezetője, Karl Richard Lepsius (1810–1884) köréhez is tartozott, és az ókori Egyiptom emlékeinek dokumentálásában is részt vett.

Helyreállítás és restaurálási munkálatok

A 2014. ásatási évad célja volt a korábbi feltárások során előkerült falfestmények és festett domborművek egy részének állagmegóvása, restaurálása, illetve további, az epigráfiai kutatások előkészítésére szolgáló tevékenység.

Nefermenu (TT 184) széles termének „északi” szárnyában a rövid falon a kettős áljtó törékeny, gyenge vakolatszegélyeit megerősítettük, így előkészítettük a felületet az epigráfiai dokumentációhoz is (26–27. kép).

Ugyanitt, a „keleti”, azaz a bejárati fal felső két, domborművekkel díszített regiszterét több nagyobb felületen vastag sárréteg fedte (28. kép), melyet eltávolítottunk, így a hieroglif feliratok és domborművek fennmaradt részeit előkészítettük az epigráfiai munkálatokhoz (29–30. kép).

²⁴ A naptárközi átszámításhoz lásd: islamicity.com/PrayerTimes/hijriconverter1aPartner.htm.

²⁵ A nehezen olvasható kézírás kibetűzésére tapasztalt kollégámat, Bartos Zoltánt kértem, aki készségesen rápillantott és nyújtott segítséget a szöveg megértéséhez, továbbá az ajánlólevél tudománytörténeti hátterének rekonstrukciójához is. A szöveg átírásáért, illetve az alábbiakban idézett szakirodalom felkutatásáért is neki mondhatok köszönetet.

²⁶ A grófnő személyének azonosításához kiindulópontként lásd KÖPSTEIN, Silvia: *Das Abkletscharchiv beim Wörterbuch der ägyptischen Sprache*, Teil I, in: REINECKE, Walter F. (Hrsg.): *Mitteilungen aus der Arbeit am Wörterbuch der Ägyptischen Sprache*, 3, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Berlin 1994, 13–14.

26–27. A kettős áljató maradványai Nefermenu (TT 184) széles termének „északi” rövid falán, a törékeny peremek és más felületek megerősítése előtt és után

28. Nefermenu (TT 184) széles termének „északi” szárnyában a bejárati fal domborműveinek maradványait a felső és a középső regiszterben vastag sárréteg borította

29–30. A domborművek maradványai a tisztítást követően

Nefermenu széles termében, az első, sziklába vágott szentélyben a „déli” szárny bejárati falán a festett domborművek viszonylag jó állapotban maradtak ránk, viszont nagy repedések veszélyeztették állapotuk megtartását. Az alsó két regiszterben a repedéseket kitöltöttük, az egész felületet megerősítettük, és lényegében mindkét regiszter jelenetei restaurálásra kerültek (31–32. kép).

31–32. Az alsó regiszter áldozati jeleneteinek maradványai *Nefermenu* (TT 184) széles szentélyének bejárati falán a felületek konzolidálása előtt és azt követően

Szeni-iqer sírjának (TT 185) belső termében is tovább folytak a két évvel ezelőtt megkezdett restaurálási munkálatok. Ebben a szezonban elsősorban a festmények középső részén lévő hosszabb, életrajzi szöveg tisztítása volt a fő cél, mellyel a további epigráfiai munkát is előkészítettük. Jelenleg több olyan festett feliratrészlet látható, mely korábban csak foltokban volt érzékelhető (33. kép).

Az ásatási évadban előkerült tárgyi leletek a válogatással, szortírozással párhuzamosan szintén az elsődleges restaurálás, tisztítás tárgyai voltak, így a róluk készült dokumentáció hitelessége is biztosított.

33. *Szeni-iqer* (TT 185) hieroglif feliratának részlete a tisztítás jelenlegi állapotában

Epigráfiai kutatások és dokumentációjuk

Az epigráfiai feladatok egyrészt *Nefermenu* újonnan feltárt festett domborműveire irányultak, másrészt pedig *Szeni-iker* festményeire és hosszabb szövegére.

Nefermenu széles termének „északi” szárnyában a bejárati fal és a hátfal alsó regisztereinek, az áldozati jeleneteknek a fólialapokra történt vonalrajzos dokumentációját tavaly már elvégeztem. Ezeket a másolatokat a kollacionálásra előkészítettem, és ebben az ásatási évadban ezt a munkafolyamatot is elvégeztem (34–35. kép). Vonalrajzaimon a korrigálást követően a fennmaradt szín- és pigmentnyomokat is jelöltem. Az így készült rajzokon érzékelhetővé próbáltam tenni azt, hogy a feliratos felületek háttere sárga, a képfelületeké pedig fehér, továbbá azt is, hogy a fehér hátterek alsó részén a festő sűrű szürke színnel átfestette a fehér felületeket, éppúgy, mint ahogyan ez a bejárati fal épebb állapotban fennmaradt másik szakaszán érzékelhető (vö. 31–32. kép).

A rövid falon lévő kettős áljtó domborműveinek és szövegeinek szinte teljes felületét most sikerült az átlátszó fólialapokon dokumentálnom, ezeknek a további munkafolyamatokra történő előkészítését azonban a következő kutatási időszakban kell elvégezni.

34–35. Az áldozati jelenetek másolatai *Nefermenu* (TT 184) széles termének bejárati és hátfalán, az alsó regiszterekben

Ugyanitt a bejárati fal felső két regiszterének feliratai és domborművei is az epigráfiai kutatás előkészítő szakaszában vannak, miután a restaurátor eltávolította a sárreteget a felületekről. Az ezeken a felületeken lévő domborművek, szövegek elsődleges felmérése megtörtént. A középső regiszter a *Halottak Könyve* 145. fejezetének egyes képeit és szövegeit tartalmazza, a felső regiszter pedig a *Szűjmegnyitás rituáléjának* jeleneteit. Mindkét sáv illeszkedik a széles szentély már ismert hosszú falainak dekorációs rendszerébe.

Szeni-iqer festményei és a hosszabb hieroglif önéletrajzi szöveg folyamatos vizsgálata a tisztítási és restaurálási munkálatokkal párhuzamosan folytatódott. Újabb szövegrészleteket és az áldozati jeleneteket kísérő rövid feliratok egy részét is ki tudtuk egészíteni.

További tárgyi leletek feldolgozása

Idén folytattuk azoknak a modern leleteknek a tanulmányozását és dokumentálását is, melyek az ásatás korábbi szakaszaiban kerültek elő. Ezt az anyagot érdemesnek tűnik nem csupán abból a szempontból tanulmányozni, hogy bizonyos területek vagy rétegek datálásához nyújthatnak segítséget, hanem saját értékkel is rendelkeznek. Olyan emlékek is a birtokunkba jutottak, melyek az egyiptológia tudománytörténetének olyan fontos szereplőihöz kapcsolódnak, mint Howard Carter, Arthur Weigall vagy Harry Burton.

A korábbi leletek vizsgálatát a qurnai régészeti hatóság kiszálló bizottsága, Ezz El-Din Kamal inspektor vezetésével ellenőrizte, és 19 korábbi leletünket érdemesnek tartotta arra, hogy a qurnai tanulmányi raktárba szállítsuk őket, egy kicsiny skarabeust pedig a qurnai központi raktárba. Mivel a leletek teljes dokumentációját már korábban elkészítettük, akár a tárgycsoportok szétválasztásával is lehetőség volt erre. Végül a bizottság döntése értelmében a 20 tételt a raktárakba szállítottunk.

Embermaradványok antropológiai vizsgálata

A 2014. ásatási évadban azon ritka lehetőség is rendelkezésünkre állt, hogy László Orsolya antropológus ismét csatlakozhatott a kutatócsoporthoz, és vizsgálat alá tudta venni a korábban feltárt emberi maradványok egy csoportját. Elsősorban a *Szaff-1* sír anyagát dolgozta fel, és ennek nyomán azok régészeti kontextusa is tovább vizsgálható, másrészt jelentős patológiai jellegű eredmények is mutatkoznak. A sír korábbi ásatása során feltárt emberi maradványok vizsgálatának eredményeképpen eddig több mint száz személy maradványait tudta kimutatni. Orsolya az eddigi kutatás eredményeinek részleteiről azóta két nemzetközi konferencián számolt be.²⁷

²⁷ "From Chaos to Coherence: Anthropological analysis of commingled human remains from Tomb Saff-1 at El-Khoha Hill in Qurna" címmel a Szépművészeti Múzeumban 2014. július 17–19. között rendezett *Burial and Mortuary Practices in Late Period and Graeco-Roman Egypt* elnevezésű konferencián,

Végezetül most is, mint minden évben, szeretnék köszönetet mondani a 2014. évi feltárásban részt vállaló kollégáknak, mindazoknak a személyeknek és intézményeknek, akik a munkában segítségünkre voltak, magyaroknak és egyiptomiaknak egyaránt, és kérem további támogatásukat a régi korok e felbecsülhetetlen értékű emlékeinek feltárásában, tanulmányozásában és közzétételében.

Abstract

(Excavation on the South Slope of the el-Khokha Hillock in the Area of TT 184 (Nefermenu) – 2014)

Report on the 2014 season of the Hungarian Archaeological Mission working in the upper section of the el-Khokha hillock: excavation in the rock cut forecourt of TT 184 (Nefermenu, Dynasty 19), the forecourt of TT 412 (Qen-Amun, Dynasty 18), and the secondary, TIP (?) shaft tomb in TT 185 (Seny-iqer, late Old Kingdom), with the necessary reconstruction and restoring activities of the monuments and epigraphic documentation of the wall decoration.

.....
illetve a Queen's University Belfast október 17–19. között rendezett *Day of the Dead: Recent Research in Human Osteoarchaeology* című konferenciáján.

1. FÜGGELÉK: LELETEK KÉPTÁBLÁI TÁRGYCSOPORTOK SZERINT – 2014

Usebti

2014.1220: Amon énekesnője, Izisz

2014.1223.d

2014.1227.a-c

2014.1229

2014.1230

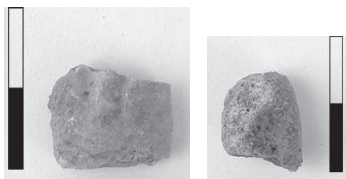
2014.1232

2014.1233

2014.1234

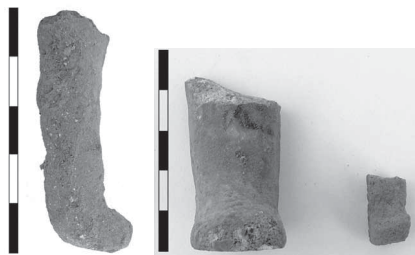
2014.1236.a-b

2014.1239

2014.1243

2014.1247

2014.1254.a-b

2014.1259.a-b

2014.1260.a-b

2014.1263

2014.1266

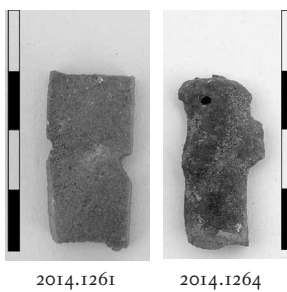
2014.1268.a-b

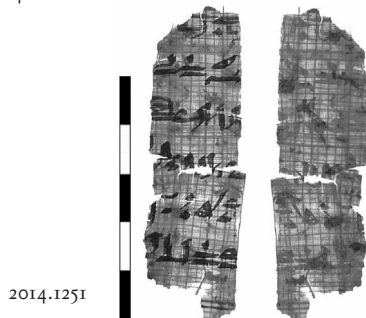
2014.1273

Amulett, gyöngy, fajansz

Papirusz-töredék

Fa: ékszer, koporsó, fésű

2014.1222

2014.1237 (Fa Marianna rajza)

2014.1257

2014.1262

2014.1271

Cartonnage

2014.1272

Sírkúp

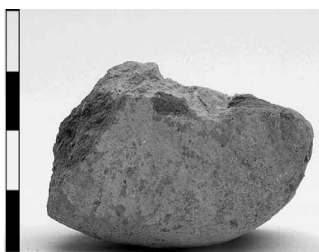
2014.1221.a-d: *Ijtu* (Davies-Macadam 282)

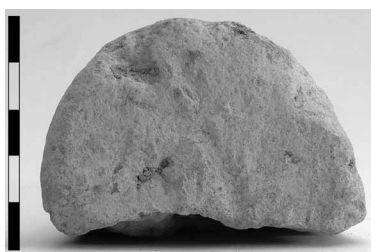
2014.1225: Neferhotep (Davies-Macadam 301)

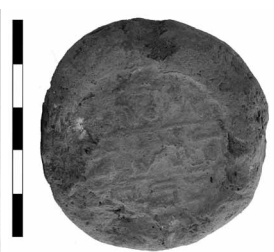
2014.1226.a-f: *Jahmesz* (TT 241, Davies-Macadam 178)

2014.1240

2014.1244

2014.1255 (... *Maat*)

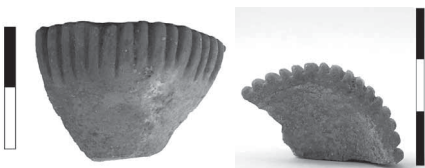

2014.1275: Amenhotep (*Davies–Macadam* 151)

2014.1278

Edények

2014.1224

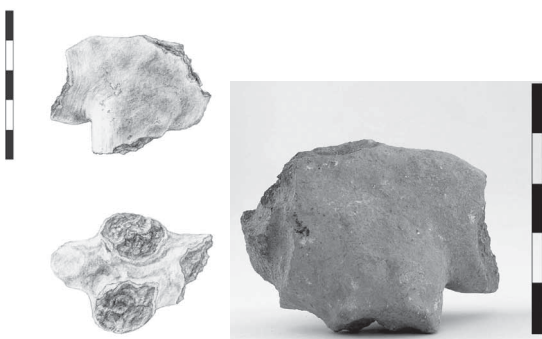

2014.1279

2014.1280.a–c

Állatszobrocska töredéke

2014.1238 (Fa Marianna rajza)

Kő: Áldozati asztal, szobor, stb.

2014.1228

204.1253.a-b

2014.1267

Koszorú töredékei

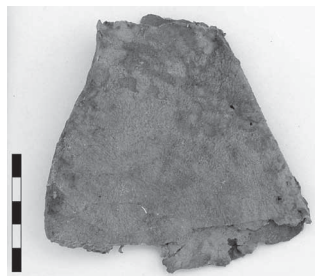

2014.1245

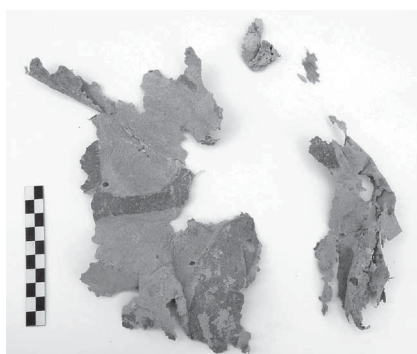
Bőr

2014.1242

2014.1246.a-b

2014.1258

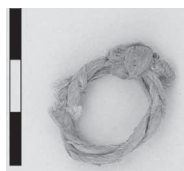

2014.1265

2014.1269

Zsinegyűrű

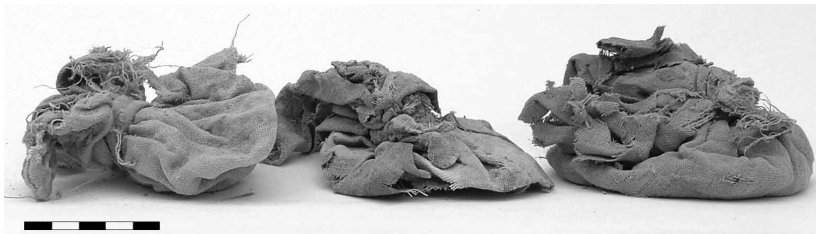
2014.1250

Fém

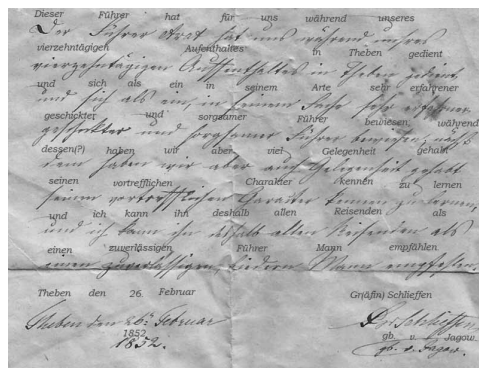
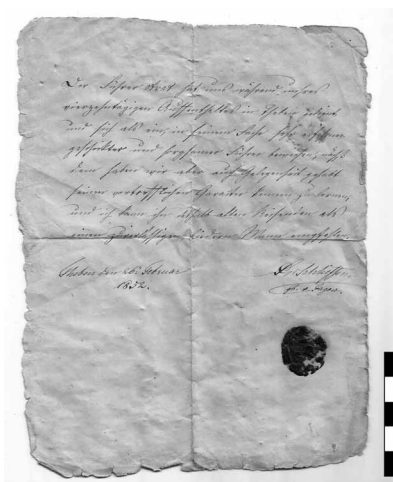
2014.1256

Nátronos zacskók

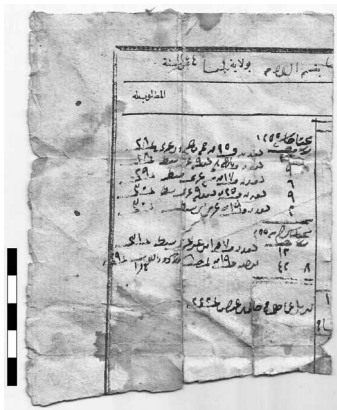

2014.1270.a-c

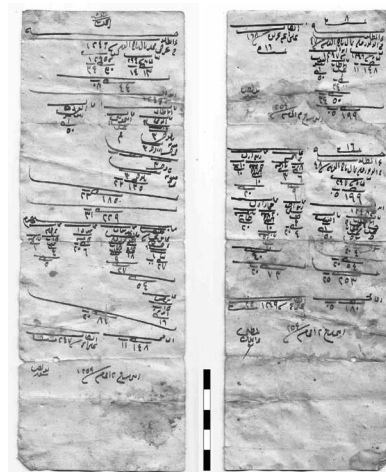
Modern dokumentumok

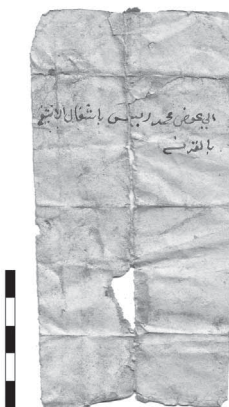
M.2014.325

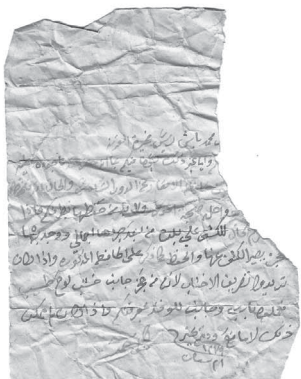
M.2014.326

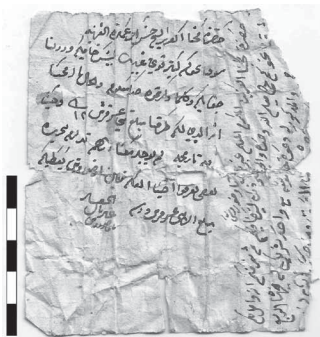
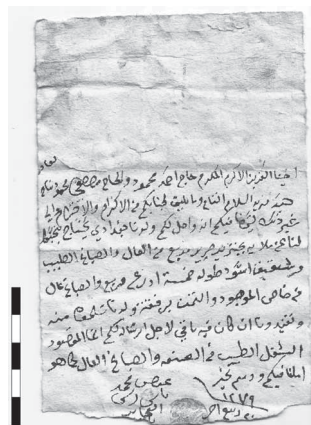
M.2014.327

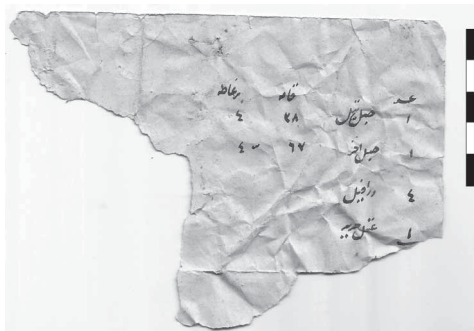
M.2014.328.a-c

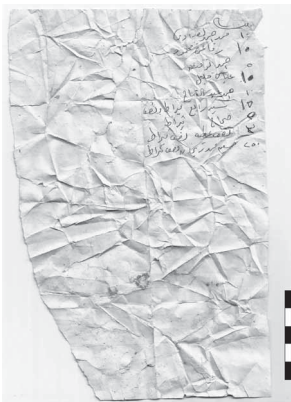
M.2014.329

M.2014.330.a-b

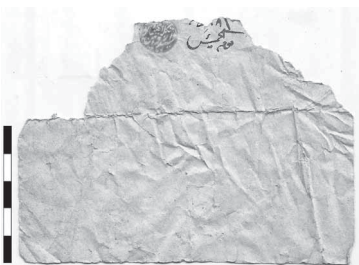
M.2014.331

M.2014.333

M.2014.335

M.2014.339

2. FÜGGELÉK: LETÁROZOTT TÁRGYAK JEGYZÉKE – 2014

Leltári szám	Megnevezés	Lelőhely	Méret (cm)
2014.1220	Fajansz usébtí töredék, felirat maradványai	Bet Bogdádi (a továbbiakban BB) – D3 Nyugat, letaposott felület alatt	M: 4.4
2014.1221.a–d	Sírkúp töredékek <i>Davies–Macadam</i> (a továbbiakban: <i>DM</i>) 282: <i>Ijtu</i>	BB–D3 Nyugat, letaposott felület alatt; TT 185.II Aknasír	különböző
2014.1222	Fa karkötő	BB–D3 Nyugat	M: 4.2
2014.1223.a–d	4 usébtí töredék	BB–D3 Nyugat	M: kül.
2014.1224	Kicsiny fajansz edény töredéke	BB–D3 Nyugat	M: 2,5
2014.1225	Sírkúp töredék: Neferhotep, <i>DM</i> 301	BB–D3 Nyugat	M: 10.6
2014.1226.a–f	Sírkúp töredékek: Jahmes (TT 241) <i>DM</i> 178	BB–D3 Nyugat; D4; TT 412 homlokzat Kelet	M: kül.
2014.1227.a–c	3 fajansz usébtí töredék	BB–E3 Nyugat	M: kül.
2014.1228	Mészkező áldozati tábla	BB bejárat, „küszöb”	H: 128
2014.1229	Terracotta usébtí tör.	BB–E3 Ny, 2. réteg	M: 5.8
2014.1230	Terracotta usébtí tör.	BB–E3 Ny, 2. réteg	M: 3,5
2014.1231.a–b	Fajansz és terracotta usébtí töredékek	BB–E3 Ny, 2. réteg	M: 2,3, 3
2014.1232	Terracotta usébtí tör.	BB–D3	M: 3,3
2014.1233	Fajansz usébtí tör.	BB–D3	M: 2.2
2014.1234	Terracotta usébtí tör.	D-Aknasír szája (BB–D4 Ny)	M: 9.7
2014.1235	Fajansz usébtí tör.	D-Aknasír szája (BB–D4 Ny)	M: 2.3
2014.1236.a–b	Fajansz usébtí töredék	BB–C4; D4, 2. réteg	M: 1.2, 1.2
2014.1237	Fa koporsó arc	BB–C4	M: 9.8
2014.1238	Agyag állatfigura töredéke	BB–D3 Nyugat	M: 3.6
2014.1239	Fajansz usébtí töredék	BB–D3 Kelet	M: 2.1
2014.1240	Sírkúp töredéke	BB–D3 Nyugat	M: 5.2
2014.1241	Hórusz-fiú amulett töredéke + fajanszgyöngyök	BB–D4 Nyugat	M: 3.8
2014.1242	Festett bőr pánt töredéke	BB–D4 Kelet	M: 8.4
2014.1243	Fajansz usébtí töredék	BB–D4 Kelet	M: 1.6
2014.1244	Sírkúp töredék	BB–D3 Nyugat	M: 10
2014.1245.a–b	Koszorú töredékei	TT 412 előudvar ÉNy sarok; TT 412 előudvar „küszöb”	M: kül.
2014.1246.a–b	2 bőr töredékek	BB–C3–C4	M: 15,2; 20
2014.1247	Terracotta usébtí tör.	BB–C3–C4	M: 4.2
2014.1248	Fajansz gyöngyök gyöngyhálóból	BB–C3–C4	M: kül.

2014.1249	Fajansz gyöngyök és amulettek	BB-C3-C4	M: kül.
2014.1250	Zsineg gyűrű (?)	BB-C3-C4	Átm.: 2
2014.1251	Papirusz töredék	BB-C3-C4	M:
2014.1252	Kosár	BB-C3-C4	Átm.: 36
2014.1253.a-b	Stelophore szobor töredék, + modern fej (kiegészítés)	BB-háló DNy-i sarok: kemen-cehamu	M: 20; 10.7
2014.1254.a-b	2 fajansz usébtí tör.	BB-háló DNy-i sarok	M: 1.7; 4.1
2014.1255	Sírkúp töredék	BB-Dél-nyugat	M: 12.3
2014.1256	Fém karkötő	BB-háló DNy-i sarok	M: 5.2
2014.1257	Fa fésű töredéke	BB-háló DNy-i sarok	M: 4.7
2014.1258	Festett bőr töredékek	BB-háló DNy-i sarok	M: 16
2014.1259.a-b	Terracotta usébtí töredék („daily dress”) + terracotta usébtí láb	BB-háló DNy-i sarok	M: 7.1; 3.2
2014.1260.a-b	2 fajansz usébtí tör.	BB-háló DNy-i sarok	M: 3.3; 2.5
2014.1261	Hórusz-fiú amulett töredék	BB-háló DNy-i sarok	M: 2.8
2014.1262	Fa fésű töredék	TT 185.II Aknasír	M: 5.5
2014.1263	Fajansz usébtí töredék	TT 185.II Aknasír	M: 4.1
2014.1264	Hórusz-fiú amulett töredék (Qebhsenuf)	TT 185.II Aknasír	M: 2.8
2014.1265	Bőr töredék (varrott)	TT 185.II Aknasír	M: 11.5
2014.1266	Fajansz usébtí töredék	BB-háló DNy-i sarok	M: 2.1
2014.1267	Festett mészke töredék	BB-háló DNy-i sarok	M: 6.1
2014.1268.a-b	2 fajansz usébtí töred.	TT 185.II Aknasír	M: 2; 2.5
2014.1269	Bőr töredék	TT 185.II Aknasír	M: 11.5
2014.1270.a-c	Nátronos zacskók	TT 185.II Aknasír	M: kül.
2014.1271	Fa kéz koporsóról	TT 185.II Aknasír	M: 15
2014.1272	Cartonnage töredék	TT 185.II Aknasír	M: 13.2
2014.1273	Kő usébtí töredék	TT 185.II Aknasír	M:
2014.1274.a-b	2 fajansz és terracotta usébtí töredék	TT 185.II Aknasír	M: 1.7; 4.7
2014.1275	Sírkúp töredék: Amenhotep: DM 151	TT 185.II Aknasír	M: 6
2014.1276	Terracotta usébtí tör.	TT 184 elődvar „D-aknasírtól” nyugatra	M: 4.5
2014.1277	Fajansz usébtí töredék	BB-D4 I. réteg	M: 2.3
2014.1278	Sírkúp töredék	BB-D4 I. réteg	M: 20.3
2014.1279.a-b	Arcos edény töredékei (arc + nyak)	BB-7-8; BB-E4 (TT 412 elődvar Kelet)	M: 5.9
2014.1280.a-c	Kékkel festett edény töredékei	BB-E4; TT 184 elődvar Nyugat; BB-D3 Kelet	M: kül.

Modern leletek

Leltári szám	Megnevezés	Lelőhely	Megjegyzés
M.2014.325	Német nyelvű levél viaszpecséttel	TT 185.II Aknasír	Dátum: 1852
M.2014.326	Arab kézírásos táblázat	TT 185.II Aknasír	
M.2014.327	Arab kézírásos számítások (?)	TT 185.II Aknasír	
M.2014.328.a–c	Arab levél töredékek	TT 185.II Aknasír	Dátum: 1279
M.2014.329	Arab levél töredékek	TT 185.II Aknasír	Dátum: 1279
M.2014.330.a–b	Arab levél töredékek	TT 185.II Aknasír	Kétirányú szövegek
M.2014.331	Arab kézírásos lista	TT 185.II Aknasír	
M.2014.332.a–b	Gyertyatartó zacskó	TT 185.II Aknasír	„Slocovich” brand
M.2014.333	Arab kézírásos lista	BB–D4 I. réteg	családi földel- osztás
M.2014.334	Gyertyatartó zacskó	TT 185.II Aknasír	„Frédéric” (Marseille) brand
M.2014.335	Német újság töredékei	TT 185.II Aknasír	
M.2014.336	Fekete grafitceruza	TT 185.II Aknasír	
M.2014.337	Szardíniás doboz	TT 185.II Aknasír	Francia
M.2014.338	Vas sarló	TT 185.II Aknasír	
M.2014.339	Arab levél pecséttel	TT 185.II Aknasír	